

Люлка на старата и новата българска писменост акад. Емил Георгиев

*Паисий Хилендарски. Възвестител на българското Възраждане
(За това, което знаем и не знаем за рождението, учението, любовта и
смъртта на отец Паисий)*

Личността на основоположника на Българското възраждане и на новата българска литература и неговият жизнен път интересуват открай време най-широките слоеве на нашата общественост. Но твърде малко можем да им кажем. Източниците, както за неговия живот, така и за неговата епоха са оскъдни и научното дирене трудно си пробива път към личността му и към процесите, които го извеждат из мрака на Средновековието, за да отвори и премине дверите на новото време.

Сведенията си за личността и жизнения път на хилендарския монах черпим главно от „История славяноболгарская“, особено от нейните послеслов и наслов, които наподобяват приписките в произведенията на старобългарската литература и като тях не са многословни.

Можем ли да твърдим с положителност, че рождената година на първия български възрожденец е 1722, както това навсякъде се отбелязва? Никъде тая година не се посочва направо. Извеждаме я от две съобщения на „История славяноболгарская“: в наслова на Историята авторът ѝ отбелязва, че е написал своя труд в 1762 година; в послеслова си съобщава, че когато написал труда си, бил 40-годишен. Аритметиката е точна наука, но в случая може да ни излъже.

Освен собствените си години Паисий съобщава в послеслова си и годините на своя брат Лаврентий, игумен на Хилендарския манастир, където Паисий е бил монах и където написва Историята си. Брат му — по съобщението — бил 60-годишен. Съобщените години — 40 за Паисий и 60 за Лаврентий — изглеждат закръглени, следователно годината 1722 като рождена година за Паисий ще е приблизителна.

Много спорове предизвиква въпросът за родното място на Паисий. Както някога голям брой гръцки селища са се обявявали за родно място на Омир, така ред селища на днешна Югозападна България въз основа на различни предания се обявяват и сочат за родно място на великия възрожденски деец: Доспей, Ралъово, Бельово, Банско, Кралев дол едно след друго претендират за тая чест и слава. Преданията обаче, които се пазят или се създават за хилендарския монах, говорят само за почитта и обичта, с които българският народ го окръжава.

В наслова на „История славяноболгарская“ се съобщава, че нейният автор дошъл „в светите гори Атонски“ от Самоковската епархия. Очевидно, родното му място трябва да се търси в тая епархия. В XVIII век тя е била сравнително обширна и в нея са влизали селища с развита занаятчийска промишленост и търговски селища като Самоков, Дупница и Банско.

В по-ново време проф. Йордан Иванов спря вниманието си върху кондиките на Хилендарския и Зографския манастир, които регистрират живота там през XVIII век. В тях се поменават йеромонах Паисий и проигумен Лаврентий, които Йордан Иванов отъждествява с родоначалника на Българското възраждане и неговия брат. При едно

поменаване на името Лаврентий се отбелязва, че бащината къща на тоя Лаврентий била в Банско. Ако бащината къща на Лаврентий, брат на Паисий — разсъждава Йордан Иванов, — е била в Банско, трябва да се заключи, че родното място на Паисий също е Банско. Йордан Иванов основа своето твърдение не върху предания, а върху документи. Все пак се изказаха известни съмнения, че Банско е родно място на Паисий, защото в кондиките могло да се поменават и други монаси със същите имена. Съвсем неотдавна обаче, чрез исторически проучвания и документи се доказа със сигурност, че тази чест и слава да са негово родно място се пада на Банско, някога село, а сега градец в подножието на легендарната Пирин планина.

Къде е получил Паисий своето образование? Учил ли е той в модерно гръцко училище, където го изпращат някои автори, очевидно удивени от неговата пробудена сваят и неговите познания? В послеслова на „История славяноболгарская“ сам Паисий отбелязва, че не е учил ни граматика, ни политика (т. е. светска наука): „Не учих се ни граматика, ни политика никако.“ Явно е, че не е учил в модерно гръцко училище. Но думите му не трябва да се тълкуват и в смисъл, че е бил самоук, без училищно образование, както го тълкуват някои. Българският възрожденец се противопоставя в случая на гръцките и сръбските книжовници, пребиваващи или посещаващи Атон, които са имали по-високо от него — светско — образование. Той ще е учил в килийно училище в родното си село, а може би е продължил образованието си в Рилския манастир, който се е намирал в Самоковската епархия. Основание да предполагаме, че е учил в Рилския манастир, ни дава „История славяноболгарская“, от която се вижда, че нейният автор добре е познавал голя манастир. Както в килийното училище, така и в манастира той не е изучавал „ни граматика, ни политика“, а само средновековната наша писменост и основните богослужебни книги.

От наслова на „История славяноболгарская“ научаваме, че в 1745 год. Паисий напуснал Самоковската епархия и отишъл „в Светите гори Атонски“, станал монах. Какво е отвело пламенния родолюбец в манастира? Разбира се, нещастна любов — би отговорил писателят, който пише повест за Паисий. Романтичната любов, която отвежда в манастира, обаче е присъща на героите от повестите, романите и поемите, от оперите и филмите, а повести, романи и поеми Паисий не е чел, нито е слушал опери и гледал филми. По-близкото до истината обяснение ще е по-прозаично. За хората от XVIII век с духовни стремежи и със стремежа да се откъснат и противопоставят на робските условия на живот, които в онова време са владеели в България, манастирът е бил сравнително най-подходящото убежище. Несъмнено, за решението на Паисий да стане монах са имали значение примерът и съветите на по-стария му брат Лаврентий. Братът Лаврентий, който бил 20 години по-възрастен от Паисий, вероятно е бил образован монах, за да бъде избран за игумен на Хилендарския манастир. Към манастирския живот са подбудили Паисий особено стремежът му към образование, но още и лошото му здраве, за което говори в послеслова на Историята.

Какво разочарование — няма любов. Не, любов има, и то най-гореща. Това е новата за епохата любов — любовта към живеещото в двойно робство отечество. За нея говори всеки ред от написаната в манастира „История славяноболгарская“. И любовта на нейния автор не е от най-щастливите. Тя го изпълня с мъка, за която разказва в своя послеслов: „Аз, Паисий, йеромонах и проигумен хилендарски, съвкупих и написах ... Разяждаше ме непрекъснатата ревност и жалост за моя български род, защото няма история заедно събрана за преславните деяния от първите времена на нашия род, на светиите и на царете...“ Тая любов го подбужда и към дело: в 1760 год. се залавя да напише история на българския народ, която пише в продължение на две години — до

1762 год., — като не обръща внимание на главоболието и „коремната болка“, от които страдал.

Стигнал ли е до нас оригиналният ръкопис на „История славяноболгарская“, която, както е известно, се разпространява в преписи?

Докато пишел своята История, Паисий посетил „немската земя“, град Карловци, в тогавашна Австрия (днес Карловец, Хърватска, б.р.). Бил изпратен там да прибере наследството, оставено за Хилендарския манастир от починал монах, но както съобщава в послеслова на своята история, отишъл „в немската земя повече с намерението“ да събира материал за миналото на нашия народ. Прибрал имуществото, подписва разписка за него (от 21 май 1761 год.), която е стигнала до нас, така че разполагаме с неговия подпис, със сигурен негов автограф. Като сравнява почерка на Паисиевия подпис върху разписката с почерка от ръкописа на Историята, намиращ се в Зографския манастир на Света гора, проф. Йордан Иванов смята, че зографският ръкопис е автограф на Паисий — черновка на Историята.

За дейността на Паисий след написването на „История славяноболгарская“ имаме една единствена сигурна бележка, излязла изпод перото на котленския поп Стойко Владиславов, бъдещия Софроний Врачански. В 1765 год. той преписва Историята и отбелязва: „Тая История принесе я Паисий йеромонах от Света Гора Атонска и преписахме я у село Котел ...“ Бележката на поп Стойко е наистина единственото сигурно свидетелство за дейността на Паисий след написването на Историята, но то е достатъчно, като познаваме патриотичната ревност на първия български историк на новото време, разкрита в труда му, да разберем по-нататъшния му жизнен път — път на горещо любещ народа си деец, път на въодушевен народен будител. Както тая бележка, така и появата на преписи на „История славяноболгарская“ в различни краища на страната ни убеждават, че обичта към народ и отечество е водила Паисий по градове и села, за да даде живот на идеите, които така дълбоко са го развълнували. По всяка вероятност той е обхождал страната като пратеник на българските светогорски манастири — като таксидиот, — но отново е можел да каже онези думи, с които отбелязва в Историята си своето посещение на „немската земя“: и в Котел, и всякъде другаде „повече с това намерение ходих“, т. е. с „намерението“ да разнася своята История.

Кога е престанал хилендарският монах да „ходи“ от град на град и от село на село? Изхождайки от поменатите кондики, упоритият изследовател на дейността и книжовното наследство на Паисий — покойният професор Йордан Иванов — обяви за открита годината на смъртта му: 1798. Тая година влезе и в различни издания.

Хилендарската кондика в бележка от 1798 год. оповестява така смъртта на един йеромонах Паисий: „Да се знае какво се яви у един манастир дияк Марко, та се стори абер от Самоков, какво се престава х. Паисий йеромонаха старец Хилендарски и се не поврати веке на Света Гора и са го копали в гробе отца поп Никола на харно место. Бог да го прости, три пъти рекоа тука. Собрано от покойнаго х. Паисиа йеромонаха в Самоков милостини грош 720, а принесено без арчо грош 517 и три мали маски со черги две.“

И да се отнася, и да не се отнася за смъртта на безсмъртния хилендарски монах бележката на Хилендарската кондика, едно е несъмнено: Паисий не е прекратил своята дейност, докато не е почувствувал, че е хвърлил достатъчно семе в потъналите в мрак родни бразди. За това свидетелствуват многобройните преписи и преправки на „История славяноболгарская“, от които вече са познати над шестдесет.

Когато настоящият очерк бе отдавна написан и книгата, на която той е съставка, бе предадена за печат, в сп. „Език и литература“ се появи статията „Новооткрити данни за Паисий Хилендарски“ от американския славист проф. М. Матеич (сп. „Език и литература“, 1974 г., кн. 5, с. 9—15). Работейки в библиотеката на Хилендарския манастир на Атон, проф. М. Матеич попада на ръкопис № 525 (523), съдържащ — говори убедително авторът — сведения за Паисий. Ръкописът е „финансов документ“ от XVIII в., регистриращ приходите на манастира. Паисий е записан няколко пъти като приносител на пари и вещи, завръщайки се от своите обиколки из България.

Записките в „тефтера“ (така ръкописът е наречен в заглавието му) разширяват най-напред сведенията за пътуванията на Паисий из България. Става явно, че преди написването на „История славяноболгарская“ Паисий е посетил България в 1755 и 1760 г. След като посещава Котел в 1765 г., където се среща с поп Стойко Владиславов (бъдещият митрополит Софроний Врачански) и му предоставя за преписване готовата вече „История славяноболгарская“, той посещава Сливен в 1766 г. В 1770 г. предприема ново пътуване из България, при което посещава селището Куч. В 1772 г. събира средства за Хилендар в Солун.

От съобщението — пише проф. Матеич — не ставало ясно дали Паисий е умрял в Хилендар, или някъде другаде. Но съобщенията на ръкописа говорят убедително, че Паисий, останал в Хилендарския манастир до смъртта си, не се е преместил в Зографския, както мислят някои.

Първата задача, която Отец Паисий си поставя е да събуди у българите съзнанието за обособена национална принадлежност в широките рамки на Османската Империя, да прокламира българите като нация. Той е имал пълна представа какво се иска за една исторически оформена общност да се оформи като нация – общ език, територия, стопански живот и култура.

И Паисий тръгва на борба за българския език, за българското отечество, за правото на българската националност за себеутвърждаване. Неговият призив „Българино, знай свой род и език“ прониква през цялото му творчество.

Втората задача, която той си поставя е да покаже на българите, че имат свой собствен национален живот – просвещение, което ще прерастне в създаване на собствена национална култура. Паисий често се позовава на учебното дело, тясно свързано с родния език. Той го противопоставя на гръцката „ученост“ и подчертава съществуването на български писатели, мислители и учители, в славното минало на българското училище и литературна школа. Специално място е отредено на апостолите на просвещението на българите – светите братя Кирил и Методий. С пробуждането на националното съзнание изниква и следващата задача – политическото освобождение на българския народ. Паисий не би могъл да се обяви открито срещу Османското владичество, но затова пък остро атакува гръцкото духовно подтисничество. Той подчертава достатъчно ясно, че българският народ се нуждае от политическа свобода, за да гради сам бъдещето си. Може да се каже, че Паисий полага основите на борбата за българско национално възраждане.

Националният въпрос, както Паисий го поставя е с ясен демократичен характер. Големият ни възрожденец говори с обич за обикновените орачи, овчари и занаятчии. Той ги възхвалява и защитава гневно от подтисници и експлоататори.

Голямото значение на се състои в развитието на българския дух, като първа изява на националното възраждане. Тя е плод на патриотичен възторг, прогресивна,

демократична и не по-малко борбена книга и винаги ще привлича вниманието ни към нейния автор. Отец Паисиевата звезда ярко свети в зората на една нова епоха.

Бележки на редактора:

Академик Емил Георгиев (1910-1982)

Доктор академик Емил Георгиев е професор по българска и славянска литература в Софийския университет „Климент Охридски“. Неговата забележителна научна дейност е в областта на сравнителното славянско литературознание и историята на старобългарската, възрожденската и новата българска литература. Някои от по-известните му трудове: „Кирил и Методий, основоположници на славянските литератури“ (1956 г.), „Българи и чехи в епохата на тяхното възраждане“ (1945 г.), „Очерци по история на славянските литератури“ (1958 г.), „Развитие на българската литература през 9ти и 10ти векове“ (1962 г.). Председател на Славянското дружество в България (1968-1973), главен редактор и сътрудник на списание „Славяни“.

Васил Попвасилев